

Tefsir Araştırmaları Dergisi

Ekim / 2018, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 266-286

(Gönderim Tarihi: 29 Ağustos 2018 Kabul Tarihi: 24 Ekim 2018)

DOI NUMARASI: 10.31121/tader.455866

YAYIN TARİHİ: 30 Ekim 2018

TEŞRİDE TEDRİCİLİK KONUSUNA FARKLI BİR YAKLAŞIM

Mustafa HOCAOĞLU*

Özet

Kur'an, teorik ve pratik olarak yeni bir toplum inşa ettiğinden düzeltilmesi gereken durumlara göre yirmi üç yıllık bir süreçte indirilmiştir. Kaynaklarda, Kur'an'ın peyderpey indirilmesi teşride tedriciliğe bağlanmaktadır. Onlar, tedriciliğin helal ve haramlarda olduğunu iddia ederek içki ve kumarın dört aşamada haram kılındığını dile getirmektedirler. Biz ise bu çalışmada Kur'an'ın tedriciliğinin teşride değil davette olduğunu göstermeye çalıştık. Ayrıca içki ve faizin aşamalı olarak değil, doğrudan haram kılındığını tespit ettik. Bu bağlamda bu çalışmada bu yaklaşımın argümanlarını ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Teşri, Tedricilik, İçki, Faiz.

A Different Approach to the Matter of Gradualism in Legislation

Abstract

Because the Qur'an aims to build a new society in theory and practice, it was gradually revealed over the period of 23 years, according to circumstances that have been experienced and needed to correction. In the researches, step by step inspiration of Qur'an is based on gradualism in legislation. They claim that gradualism exists in halals and harams, other than that alcohol and gambling are forbidden in four stages. However during our readings, we have seen that gradualism exists in invitation, not legislation. And we have determined that alcohol and usury are forbidden directly, not gradually. In this context, we have tried to express the arguments of this view in this study.

Key Words: Qur'an, Legislation, Gradualism, Alcohol, Usury.

* Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. mustafa.hocaoglu@erdogan.edu.tr.

GİRİŞ

Allah şirk içerisinde yaşayan bir topluma buldukları hali değiştirmeleri için Kitap ve Peygamber göndermiştir. Yirmi üç yıl boyunca gerekli olan talimatlar peyderpey ve bir düzen çerçevesinde vahyedilmiştir. Bu vahiy sürecinde çeşitli sebeplerden dolayı bazen eski adetlere dokunulmazken bazen de yeni hükümler vaz' edilmiştir. Bu çerçevede yeni konulan bazı hükümlerin/yasakların toplumun durumu göz önünde tutularak tedricen yani aşama aşama kaydedildiği iddia edilmektedir. Bu konuda kaynaklarda özellikle içki ve ribanın haram kılınması örnek verilmektedir. Buradan hareketle bir şeyi yasaklamada takip edilecek usuller, eğitim metotları ve ahlaki ilkeler çıkarılmıştır.

Biz bu çalışmamızda tedriciliğin ne olduğu üzerinde durduktan sonra Kur'an'da tedricen yasaklandığı iddia edilen içki ve faizin aşama aşama yasaklanıp yasaklanmadığı üzerinde duracağız. Bu manada müfessirlerin konuyla ilgili ayetlere bütünlük içerisinde bakıp bakmadıklarını da bir nebze gözler önüne sermeye çalışacağız. Bu arada şunu da belirtelim ki, tedricilik konusunda yapılan çalışmaların ekseriyetinden, bu meselenin içki ve kumar başta olmak üzere sadece birkaç konu ile sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü görebildiğimiz kadarı ile Kur'an'ın hüküm koymadaki tedriciliğinden bahseden çoğu kaynakta genellikle namazın iki vakitten beş vakte çıkarılması, zina,¹ kumar² gibi birkaç konunun yanında özellikle

¹ Bazı araştırmacılar zinanın tedricen yasaklandığını ifade etse de (Muhsin Demirci, "Kur'an'ın Nüzul Sürecinde Tedricilik", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*16 (2002):191-192.) zinanın haram kılınmasında bir tedriciliğin olmadığı aşıkardır. Mekke de haram kılınan zinaya Medine'de had cezası eklenmiştir. Dolayısıyla burada yasaklamada bir tedricilikten bahsetmek zorlama bir yorum olarak karşımızda durmaktadır. Lakin Demirci, Kur'an'ın zinayı hem ahlaki hem de hukuki açıdan ele aldığını, Mekki söylemlerde zinanın "hayasızlık" olarak tasvir edilerek ahlaki bir nitelik kazandırıldığını, Medine döneminin ortalarına doğru cezasının tespiti ile yasaklandığını ve bunun tedrici yöntemin uzantısından başka bir şey olmadığını iddia etmektedir. Ayrıca zinanın da insanın zor vazgeçebildiği bir alışkanlık olmasından dolayı Allah'ın ilk önce zinanın gayri ahlakiliğine dikkat çektiğini, daha sonra muhatap kitlenin psikolojisi açısından uygun olan celdenin konulduğunu iddia etmektedir. (Demirci, "Kur'an'ın Nüzul Sürecinde Tedricilik",192). Çünkü Kur'an'daki ceza/had ayetleri ancak Medine döneminde uygulanma imkanına ulaşılabilmiştir. Bu sebepten ötürü sadece zina değil kazf, kısas gibi diğer cezalar da doğal olarak bu dönemde indirilmiştir. Buradan hareketle zinanın yasaklanmasında bir tedricilikten bahsetmek mümkün değildir. Mekke'de haram kılınan zinaya Medine'de had cezası getirilmesinin, söz konusu ettiğimiz tedricilikle ilgili olmadığını ifade edebiliriz. Çünkü zinanın serbest olduğu bir hüküm Kur'an'da söz konusu değildir. Ayrıca Mekki surelere baktığımızda zinanın "hayasızlık" diye tercüme edilen "fahşa" şeklinde dile getirilmesinin yanında "kötü yol" diye de adlandırılmaktadır. Ayrıca bu yola hiç yaklaşmaması da emredilmektedir. (el-İsrâ 17/32; Maturidi, *Tevilatü ehli's-Sünne* (Beyrut: Daru'l-kütüb-il-ilmîyye 2005), 7: 39) Taberi, bu ayetin tefsirinde zinanın cehenneme giden bir yol olduğunu ifade etmektedir. (Taberi, *Camii'l-beyan fi te'vili'l-Kur'an* (by.: Müessesetü'r-risale, 2000), 17: 438) Dolayısıyla Kur'an'da "fahşa"nın ahlaki oluşundan ziyade haramlığına ve akıbetine diğer bir ifade ile hükmüne vurgu yapılmaktadır. Bu manada Allah'ın "fahşa"yı emretmediği (A'râf 7/28) bilakis nehyettiği (Nahl 16/90) ve haram kıldığı (A'râf 7/33) bu sebepten dolayı da "fahşa"nın gizlisinden de açığından da uzak durulması gerektiği belirtilmektedir. (En'am 6/151). Mü'min kimsenin zina yapmayacağı, zina yapanın günaha gireceği ve kat kat azab göreceği de ifade edilmektedir. (Furkan 25/68-69). Dolayısıyla tedricilik üretmek adına sadece "hayasızlığa" dikkat çekip "haramlığına" vurgu yapmamak ilmi kriter açısından problemlili bir durumu ifade etmektedir.

ve öncelikle faiz ve içki konuları örnek olarak verilmektedir. Belirtilmesi gereken bir başka husus da şudur ki tedricilik, Kur'an'ın bir anlatma/davet üslubu olmasına rağmen Tefsir usulü kitaplarına bakıldığında Üslubu'l-Kur'an başlığı altında tekit, hazf, kasr, te'hir vs. konuları işlenirken, tedricilik değerlendirilmemektedir.

1. TEDRİCİLİK

Sözlükte *derece* kelimesinden türeyen “tedric”, “bir kimseyi bir şeye aşamalı biçimde yaklaştırmak ve alıştırmak” anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, bebek ve yaşlı kimselerin yavaş yavaş yürümesi;³ hasta olan birine iyileşinceye kadar azar azar/yavaş yavaş yemek yedirilmesi tedricilik şeklinde ifade edilmektedir.⁴ Kur'an'da helak olan toplumların Yüce Allah tarafından yok edilmesi de⁵ bu kelime ile dile getirilmektedir.⁶ Teşri yöntemi olarak tedricilik, hükümlerin ilahi irade tarafından bir defada ve bütün şeklinde değil de tebliğ süreci boyunca beşeri ve sosyal olgular dikkate alınarak peyderpey konulmasını ifade etmektedir.⁷ Tanımlardan yola çıkarak tedricin, çıkış yeri ve ulaşmak istediği hedefi belli olan bir yürüyüşün ve kendine mahsus olarak izlediği yolun planlı bir şekilde aşamalı ve süreli olarak aynı zamanda bir kez değil, tekraren gerçekleşmesini ifade ettiği belirtilmektedir.⁸

Konuya başlamadan önce tedriciliğin mahiyeti ve ne ifade ettiği, bununla birlikte hükümlerde tedriciliğin ne olduğu konularının açıklanması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu bağlamda kaynaklarda Kur'an'ın tedriciliğinin mahiyetine dair Mekki ve Medeni ayrımı yapılarak Mekki surelerin genel, Medeni surelerin daha açıklayıcı ve tamamlayıcı cihette

² Tespit edebildiğimiz kadarı ile bazı çalışmalarda kumarın haram kılınmasına dair de bir tedricilik iddiası söz konusudur. Bu doğrultuda kumarın üç merhalede haram kılındığı ileri sürülmektedir. Buna göre ilk merhalede Allah'ın “Ey iman edenler, karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna mallarınızı batıl yollarla yemeyin...” (Nisa 4/29) buyurduğu, ikinci merhalede “Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin; bilip dururken insanların mallarından bir kısmını yalan yemin ve şahadet ile yemeniz için hakimlere vermeyin” (Bakara 188) dediği, üçüncü merhalede ise Maide suresi 90. ayet ile kesin hükmün verildiği iddia edilmektedir. (Şaban Kondi, *Kur'an'da Tedricilik* (Yüksek Lisans Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi, 2001), 63-65) İşin ilginç yanı söz konusu ayetlerde doğrudan kumar geçmemesine ve ondan bahsedilmemesine rağmen delil olarak kullanılırken, içerisinde kumar anlamına gelen “meysir”in geçtiği Bakara suresi 219. ayete hiç değinilmemiş olmasıdır. Diğer bir araştırmacı da kumarın bağımlılık yapmasından dolayı Bakara suresi 219 ve Maide suresi 90. ayetlerle iki aşamada yasaklandığını iddia etmektedir. (Demirci, “Kur'an'ın Nüzul Sürecinde Tedricilik”,194). Bununun karşısında kumarın Bakara suresi 219. ayeti ile haram kılındığını ifade edenler de vardır. (Cessas, *Abkamu'l-Kur'an*, (Daru'l-fıkr, 1414/1994), 2: 11) Hatta İmam Maturidi, kumarın fakirlere menfaat sağlamasına rağmen söz konusu ayet ile haram kılınmasında icma olduğunu ifade etmektedir. (Maturidi, *Te'vilat*, 2: 117).

³ Ebu'l-Fazl İbn Manzur, *Lisani'l-Arab*, (Beyrut: Daru Sadr, 1414), 2: 266.

⁴ İbn Manzur, *Lisani'l-Arab*, 2: 267.

⁵ A'râf 7/182.

⁶ Rağıb el-İsfehani, *Mucemü müfredati elfa'zi'l-Kur'an*, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997), 188.

⁷ Talip Türçan, “Tedric”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 265. Ayrıca başka tanımlar için bkz. Arslan Durmuş, Metodolojik Kur'an'ın Tedriciliği, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 1999, 27-31.

⁸ Yaşar Düzenli, “Haberde Tedricilik ve Cinlerin Kulak Hırsızlığı Meselesi”, *İÜİFD*, 22 (2010): 130.

olduğu, diğer bir ifade ile icmal- tafsil ilişkisi taşıdığı belirtilmektedir.⁹ Yani Mekki surelerde iman- akide- ahlak, Medeni surelerde ise çok ahkam konularının işlendiği söylenmektedir.¹⁰ Bu durum Hz. Aişe'den gelen bir rivayetle de desteklenmektedir. Hz. Aişe, Kur'an'da önce, içerisinde cennet ve cehennem anlatıldığı mufassal surelerin indiğini, insanların bunları kabul edip içselleştirdiklerinde ise helaller ve haramların indirildiğini ifade etmektedir. Şayet ilk önce "içki içmeyin, zina yapmayın" türü ayetler inmiş olsaydı bu ayetlere hiç kimsenin iman etmeyeceğini belirtmektedir.¹¹

İbn Hacer (ö. 852/1449), bu rivayetin şerhinde bu durumun tenzili tertipte ilahi hikmete işaret olduğunu belirtmektedir. Yani Kur'an'da önce insanların tevhide davet edildiğini, mümin ve Allah'ın emirlerine itaat edenlere cennet müjdesi verildiğini, kafir ve isyancılara ise ateş va'd edildiğini ifade etmektedir. Bu şekilde nefisler itminana ulaşınca da onlara ahkâmın indirildiğini belirtmektedir.¹² Bu manada Mekki sureler gözden geçirildiğinde, bu surelerde insanların hakikati görüp iman etmeleri için afaki ve enfusi ayetlerin serdedildiği,¹³ sözün çeşitli şekillerde tafsil edildiği,¹⁴ bazen sünnetullah'ın,¹⁵ bazen adetullah'ın,¹⁶ bazen de kelimetullah'ın¹⁷ gündeme getirildiği görülmektedir. Diğer bir ifade ile Mekki surelerde genellikle tevhid, nübüvvet ve mead konuları işlenmektedir.¹⁸ Bize göre bu ifadeler, İslam'da tedriciliğin ne

⁹ Ebu Musa eş-Şatibi, *el-Muvafakat*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 3: 41; Muhammed Hudari, *Tarihu't-teşri'i'l-islami*, (Daru'l-fıkr, 1967), 18; Muhsin Demirci, "Kur'an'ın Nüzul Sürecinde Tedricilik", 176-177.

¹⁰ Ahmed Emin, *Fecru'l-islam*, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009), 220.

¹¹ Buhari, "Fadailü'l-Kur'an", 6. Burada şarihler, Hz. Aişe'nin " **إِنَّمَا نَزَّلَ أَوَّلَ مَا نَزَّلَ مِنْهُ سُوْرَةٌ مِنَ الْمُفَصَّلِ فِيهَا ذِكْرُ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ** " şeklindeki önce cennet cehennemle ilgili ayetlerin indiği ifadesinden ilk önce Alak suresi mi Müddessir suresi mi indiğini tartışmaktadırlar. Hatta bu rivayetin hakikate uymadığını iddia ederek ilk inen ayetin Alak suresi olduğunu, onda da cennet cehennemden bahsedilmediğini, daha sonra indirilen Müddessir suresinde bahsedildiğini belirtmektedirler. Ebu Muhammed Ayni, *Umdetu'l-kari şerbu sabibi'l-buhari*, (Beyrut: Daru'ihyai't-türasi'l-arabi, ty.), 20:22; İbn Hacer, *Fethu'l-bari şerbu sabibi'l-buhari*, (Beyrut: Daru'l-marife, 1379), 9: 40. Oysa rivayette sanki ilk inen surenin tespiti değil usul olarak önce inen surelerin muhtevassından bahsetmektedir. Lakin şarihlerin, rivayete literal yaklaşarak bağlamdan uzaklaştıkları kanaatindeyiz.

¹² İbn Hacer, *Fethu'l-bari*, IX: 40.

¹³ Fussilet 41/53.

¹⁴ En'am 6/65, 97, 98, 105; Kasas 28/51.

¹⁵ Sünnetullah, Allah'ın toplumlara uyguladığı yasa olarak ifade edilebilir. Bu da iman ederlerse bereket kapıları açılır, inkâr ederlerse azaba mahkum olurlar (A'râf 7/96). Bu yasanın değişmediği de ifade edilmektedir (Fâtır 35/43). Burada şunu da ifade edelim ki insanların iman etmesi için Kur'an'ın tebliğ metodu incelendiğinde özellikle Mekki surelerde geçmiş kavimlerden ve onların akıbetlerinden, göklerin, yerin ve içindekilerin yaratılmasından, kıyamet, haşr, cennet ve cehennemden bahsedildiği görülmektedir. Mesela Mü'minun suresinde Allah, önce yaratılıştan bahseder (Adetullah), daha sonra peygamberlerin kıssalarından kesitler anlatır (sünnetullah), en sonunda da ahiret ahvalinden bahseder (Kelimetullah).

¹⁶ Adetullah'ı Allahın yaratılış yarası olarak da ifade edebiliriz. İnsanın yaratılışından kainatın yaratılışına kadar kevnîyyat yarası olarak da söylenebilir. Bu yasanın da değişmediği ifade edilmektedir. (Rûm 30/30)

¹⁷ Kelimetullah, Kur'an'a baktığımızda bu yasa genellikle ahiret yarası olarak karşımıza çıkmaktadır. Lakin bazı yerlerde bu ibarenin kavil/va'd yarasını da ihtiva ettiği görülmektedir (Enam 6/34, Kaf 50/29). Allah'ın kelimesinin değişmediği belirtilmektedir (Yûnus 10/64).

¹⁸ Hudari, *Tarihu't-teşri'i'l-islami*, 14-15; Saka Şevki, "İnsanı Aydınlatmada Tedrici Metodun Önemi", *AÜİFD*, 42 (2001): 66; Demirci, "Kur'an'ın nüzul sürecinde Tedricilik", 177-181.

olduğunu göstermektedir. Yani tedricilik teşride değil, davette meydana gelmektedir. Yoksa hükümlerde görebildiğimiz kadarı ile böyle bir tedricilikten söz etmek mümkün değildir.

Seyyid Kutup (ö. 1966) da konuya değinerek Mekki surelerde on üç yıl boyunca akide sorununa temas edildiğini, akidenin yerleştirilmesi için uğraşıldığını ve bu zamanda Müslüman toplum için şariat ve nizam hususuna geçilmediğini ifade etmektedir.¹⁹ Yani Mekke'nin çevresinde Fars ve Rum gibi ortak düşman varken, toplum içinde adalet kaybolmuş, servet dağıtımında dengesizlik riba gibi zulüm varken, toplum katmanlara ayrılmış insanlar sömürülüyorken, fuhuş alabildiğine yayılmış zina ve içkinin önünde hiçbir engelleme yokken Allah, Peygamberine bunların yanlışlığını anlatmasını değil, insanlara akideyi, rububiyeti ve uluhiyeti anlatmasını emretmiştir.²⁰ Diğer bir ifade ile önce imana davet etmesi sonrada iman edenin dikkat etmesi gereken amelleri belirtmesi emredilmektedir.²¹ Aynı şekilde Hz. Peygamber'in Muaz'ı Yemen'e gönderirken insanları önce kelime-i tevhide, kabul ederlerse beş vakit namaza, kabul ederlerse zekata çağırmasını tavsiye ettiği rivayette de sanki bu tedriciliği görmekteyiz.²²

Dolayısıyla iman etmeyen bir akla amelin emredilmesi makul olmayacağı için tedricilikte önce kalbin imanla doldurulması sonra da amele yönlendirilmesinin amaçlandığını ifade edebiliriz.

Bunların yanında Kur'an'ın hüküm koymadaki tedriciliğine gelince kaynaklarda bu konuda şu saptamalarda bulunmaktadır:

→Kur'an, hükümleri zaman içerisine yaymıştır. Yani bütün hükümler bir anda değil belli bir zaman içerisinde ve meydana gelen olaylara binaen vaz edilmiştir.

→ Asıl hükümler önce, tamamlayıcı hükümler ise sonra indirilmiştir.

→ Son olarak da genelde kolaydan zora doğru bir seyir izlenmiştir.²³ Namazın iki vakitten beş vakte çıkarılması,²⁴ içki ve ribanın dört aşamada yasaklanması bu maddeye dahil

¹⁹ Seyyid Kutup, *Fi Zilalil-Kur'an*, trc. M. Emin Saraç v. dğr., (İstanbul:Hikmet Yayınları, ty.), 5: 7-8.

²⁰ Kutup, *Fi Zilal*, 5: 10-17.

²¹ Saka, "İnsanı Aydınlatmada Tedrici Metodun Önemi", 65; Arslan, *Metodolojik Kur'an'ın Tedriciliği*, 56-57.

²² Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 510; Darimi, *Sünen*, Daru'l-beşair, Beyrut 2013, hd. no, 1760, I, 400; Buhari, *Sabih*, hd. no. 1395, 2: 104; Müslim, *Sabih*, Daru ihya'it-türasi'l-Arabi, Beyrut ty., hd. no. 19, 1, 50; İbn Mace, *Sünen*, Risale, by. 2009, hd. no. 1783, 3: 5; Saka, "İnsanı Aydınlatmada Tedrici Metodun Önemi", 67.

²³ Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Abkamin Değişmesi*, (İstanbul: İfav Yayınları, 1994), 140. Diğer bir ifade ile Teşride üç esas gözetilmektedir. Bunlar, zorluk kaldırılmıştır, teklifler az, teşride tedricilik. Hudari, *Tarihu't-teşri*, 15.

²⁴ Bu görüşte olanlar için Mekke döneminde Namaza rastlanılsa da farz hükmünün kazandırdığı dönem Medine'dir. Bu duruma göre ilk namaz Peygambere Müddessir suresiyle emredilmiş, Peygamber de namazı

edilmektedir.²⁵

Bunların karşısında evlatlık müessesesinin kaldırılışı gibi önemine binaen tedrice uyulmayıp beklemeye tahammül olunamayan bazı konularda doğrudan hüküm verildiği lakin bu durumlarda da bazı toleransların tanındığı iddia edilmektedir.²⁶ Tabi bu ehem-mühim meselesi, kime ve neye göre olduğu meçhul bir durum olarak karşımızda durmaktadır. Ayrıca “beklemeye tahammül olunamayan” şeyin nasıl tespit edildiği de yazara münhasır bir durum gibi görünmektedir. Zira o dönemde evlatlıkla ilgili hangi tür problem vardı ki “aciliyyetten” doğrudan hüküm verildi ve acele olduğundan dolayı da tölerans gösterildi? Ayrıca Allah’ın verdiği hükümler için böyle bir yaklaşım ne kadar doğrudur? Yoksa bu gerekçe, tedrici yasaklamaya malzeme bulunamamasından mı kaynaklanmaktadır? Söz konusu bu “beklemeye tahammül olunamayan” yaklaşımın, pek de makul olmadığını düşünmekteyiz.

Biz, Kur’an’ın hüküm koyarken zaman, şart ve muhataba dikkat ettiği, özellikle de

ilk olarak tek, daha sonra Hz. Hatice ile kılmıştır. Başlarda gece namazı şeklinde emredilen bu ibadeti ashab da kılmıştır. Ayrıca Peygamber, ilk önce sabah ve akşam olmak üzere iki vakitte namaz kılmış, miraç da namaz beş vakit olarak emredilmiştir. Medine döneminin ilk yıllarında indirilen Nisa suresindeki “...şüphesiz ki namaz, müminler üzerine vakitleri belirlenmiş kutsal bir yükümlülüktür” ayeti ile farz kılındığı iddia edilmektedir. Sonuçta da tedrici olarak Mekke’de başlayan namaz ibadetinin muhtemelen Medine’nin iki veya üçüncü senesinde hükmün yerleştirildiği ileri sürülmektedir. (Demirci, “Kur’an’ın nüzul sürecinde Tedricilik”, 187-188) Bu yaklaşımın “tedricilik”ten neşet eden bir senaryo olduğunu düşünmekteyiz. Şöyle ki Kur’an’a baktığımızda İsra suresi 78, Hud suresi 114. ayetlerinde “**أَقِمِ الصَّلَاةَ**” şeklinde namaz farz kılınmaktadır. Kaf suresi 39-40, Rum suresi 17-18 üç veya dört vakit namazın ve özellikle Taha suresi 130. ayetinde de “**وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ**” şeklinde beş vakit namazın emredildiği görülmektedir. Müfessirler de ayette beş vakit namazın emredildiğini ifade etmektedirler. (Taberi, *Camii’l-beyan*, 18: 400, 401; Maturidi, *Tevilat*, 7: 321; Maverdi, *en-Nüket ve’l-uyun*, (Beyrut: Daru’l-kütübil-ilmiiye, ty.), 3: 432; Kurtubi, *el-Cami li Ahkami’l-Kur’an*, (Kahire: Daru’l-kütübi’l-mısıriyye, 1964), XI: 261) Nisa suresinde “Namazın belli vakitlerde farz kılındığı” ifade edilmektedir. Lakin tespit edebildiğimiz kadarı ile belirlenmiş bu vakitler, Mekki surelerde anlatılmaktadır. Dolayısıyla namazın Medine de farz kılındığı iddiası, ispat edilememiş bir teori olarak karşımızda durmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalarda “İbadetler konusunda tedrici yaklaşımın mümkün olmadığını” söyleyenler de vardır. Konuyla ilgili detaylı bir araştırma için bkz. Hüseyin Kahraman, Mutlu Gül, “İbadetlerin Edasında Tedricilik Meselesi ve İlgili Hadislerin Tahlili”, *İslam Hukuku Araştırma Dergisi*, 25 (2015), 389-418.

²⁵ Erdoğan, *Abkamin Değişmesi*, 140.

²⁶ Erdoğan, *Abkamin Değişmesi*, 141. Erdoğan, bu hususta evlatlık edinmenin bir anda kaldırılmasına rağmen Salim’e ruhsat verilme olayını örnek olarak vermektedir. Durum şudur: Evlatlık müessesesi kaldırıldığında Ebu Huzeyfe’nin azatlısı Salim’le ilgili Sehle bnt. Suheyl peygambere gelerek “Ey peygamber, Salim, üzerimizde gündelik ev kıyafetleri olduğu halde yanımıza girip çıkıyor. Biz de onu kendi çocuğunuz gibi görüyoruz. Şimdi de Ahzab suresi 5. ayet indi. Ne yapalım?” deyince peygamber ona Salim’i emzirmesini emretti. (Darimi, “Nikah”, 52). Müslim’de geçen rivayette Sehle, Salim’in artık büyüdüğünü Ebu Huzeyfe’nin de yanlış düşünebileceğini peygambere söyleyince, Peygamberin çözüm olarak “Salim’i emzir” dediği Sehle’nin de Salim’i emzirdiği nakledilmektedir. (Müslim, *Sahib*, Rada, hd. no. 1453) Müslim Peygamberin diğer eşlerinin Ümmü Seleme’den naklen bu halin sadece Rasulullah’ın Salim için tanıdığı özel bir durum olduğunu nakletmektedir. (Müslim, “Rada” 7). Diğer bir rivayette “Onu emzir kendisine haram olsun” dedi. Sehle “koskoca adam olduğu halde onu nasıl emzirebilirim” dedi peygamber güldü ve “evet biliyorum” dedi. Müslim, “Rada” 7); Erdoğan, *Abkamin Değişmesi*, 28.

kolaylık prensibini²⁷ gözeterek hükümlerini inşa ettiği görüşüne katılmaktayız. Lakin bu, haramların veya helallerin aşama aşama irad edilmesi anlamına gelmemektedir. Binaenaleyh, “Allah, kulların kaldıramayacağı yükü yüklemez”²⁸ bu sebeple de dinde zorluğu değil kolaylığı ister. Lakin “Allah ve Rasulü bir konuda hüküm verdiği zaman muhatabın söz söyleme hakkı yoktur”²⁹ onun sadece “işittik ve itaat ettik”³⁰ demesi gerekir. Çünkü “yaratan en iyi bilendir”,³¹ “o, dilediğini hükmeder”³² ve “yaptıklarından sual olunmayandır.”³³ O, “hiçbir zaman hakkı söylemekten çekinmez”³⁴ ve bununla birlikte her zaman kullarının iyiliğini murad eder. Lakin kullar, savaş ayetinde “kerih gördüğünüz bir şey sizin için hayırlı olabilir, hayırlı gördüğünüz şer olabilir”³⁵ şeklinde ifade edildiği gibi hayrı ve şerri anlayamayabilirler. Dolayısıyla Kur’an, bütün bu argümanlar çerçevesinde emir ve nehiyelerini ortaya koymaktadır.

Kur’an’da hükümlerin bu metod çerçevesinde vaz’ edilmesi, kitabın insanların ihtilafa düştükleri konularda çözüm olması³⁶ ve bu şekilde onları karanlıklardan aydınlığa çıkarma³⁷ gayesinden neşet ettiği söylenebilir. Dolayısıyla Kur’an, meydana gelen olaylara ışık tutmak, yeni inşa olan toplumda karşılaşılan problemleri halletmek ve muhatabın sorunlarına cevap vermek için indirildiğinden dolayı ayetler zamana ve şartlara göre nazil olmuştur.³⁸ Hal böyle iken Mekkeli müşrikler, Kur’an’ın tek celsede indirilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir.³⁹ Oysa Kur’an, yeni bir hayat inşa etmeyi hedeflediği, hiçbir değişimin bir anda olamayacağı ve zamana muhtaç olduğu için Kur’an’ın nüzul süreci de yirmi üç yıla yayılmıştır.⁴⁰ Bu süreçte, Peygamberin yaşadıkları sıkıntılara dair açıklamalar yapılmış, örneklemelerle hem onun hem

²⁷ Mesela Hac suresi 78. ayette “Allah dinde size bir sıkıntı/darlık kılmadı”, Bakara suresi 185. ayette “Allah zorluğu değil kolaylığı ister” buyrulmaktadır.

²⁸ Bakara 2/286.

²⁹ Ahzap 33/36. Belki buraya “mevrid-i nasta içtihadı mesağ yoktur” kuralını da ekleyebiliriz.

³⁰ Nûr 24/51.

³¹ Mülk 67/14.

³² Mâide 5/1.

³³ Enbiyâ 21/23.

³⁴ Ahzâb 33/53

³⁵ Bakara 2/216. Benzer bir durum “...sizin kerih gördüğünüz şeyde belki Allah birçok hayır var kılmıştır” şeklindeki Nisa suresi 19. ayetin de görülmektedir.

³⁶ Bakara 2/213.

³⁷ İbrahim 14/1.

³⁸ Hudari, *Taribu't-teşrii'l-islami*, 12.

³⁹ Furkân 25/32; Hûd11/120. Kur’an’ın toptan değil de peyderpey indirilmesindeki hikmet okuma ve ezberlemede kolaylık (Maturidi, *Te’vilat*, 7: 125), özeld sahabe genelde tüm İslam ümmetinin bilgi ve amel yönünden aşamalı ve tedrici bir eğitimden geçmesi, yaşanan gelişmelere birçok soru ve sorunun anında ve yerinde çözülmesi, Kur’an’ın Allah kelamı olduğunun ve nüzulün de Allah’ın iradesine bağlı olduğunun anlaşılması şeklinde açıklanmaktadır. Mesut Okumuş, “Kur’an’ın Tedrici Nüzul Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Ayetler Üzerine”, *Eskijeni* 27, (2013), 11.

⁴⁰ Şevki Saka, “İnsanı Aydınlatmada Tedrici Metodun Önemi”, 59-60.

de ashabının kalbi sabitleştirilmiş, müşriklerin ortaya koydukları itiraz ve şüphelerine cevap verilmiş, yeni ortaya çıkan problemlere çözümler üretilip müslümanlar desteklenmiştir.⁴¹ İşte bu sebeplere mebni olarak Kur'an'ın bölüm bölüm, peyderpey indirilmesi **وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَىٰ** **النَّاسِ عَلَىٰ مَكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا** şeklinde ifadesini bulmaktadır.⁴² Dolayısıyla Kur'an gündelik yaşamda meydana gelen sorunları, karşılaşılan problemleri anında ve yerinde çözmek, uyarı, öğüt ve delilleri yinelemek için bölüm bölüm Hz. Peygamber'e indirilmiştir.⁴³ Bu sebeple de mesela peygamber kıssaları yinelenerek takdim edilmiş, yeni ortaya çıkan bir konuyla ilgili veya tekrar eden bir meseleye dair ayetler indirilmiştir.⁴⁴ Yani bir konu ile ilgili birden farklı bir kaç ayet olması, o hususun tedriciliği anlamına gelmemektedir. Bize göre bu durum Kur'an'ın bir konuyu açıklarken ortaya koyduğu bir anlatım/beyan üslubudur. Zira Kur'an'a bakıldığında bu cihette çok örnek görülebilir.⁴⁵ Mesela Allah, Hacla ilgili önce genel hükümler irad etmiş,⁴⁶ sonra çıplak olarak tavaf etmek gibi bir yanlışa yasak getirmiş⁴⁷ daha sonra da zihne takılan Safa ile Merve arası say konusuna⁴⁸ ve ihram yasaklarına açıklık getirmiştir.⁴⁹ Ayrıca hacda karşılaşılan bazı problemlere çözümler üretilmiştir.⁵⁰ Aynı şekilde müşriklere karşı takınılacak tavırla ilgili Mekki dönemde yani güç ve imkanın olmadığı yerde müşriklerin saldırılarına karşı “sabır” tavsiye edilmiş, Medeni dönemde mukavemete sahip olunduğu zaman “karşılık

⁴¹ Kondi, *Kur'an'da Tedricilik*, 40-50.

⁴² el-İsrâ 17/106. Ayette Hz. Peygamberin insanlara Kur'an'ı dura dura, bölüm bölüm okuması için parça parça indirildiği belirtilmektedir. Müfessirler, ayetin bazı kıraat imamları tarafından hükmetme, açıklama, tafsil etme anlamında **فَرَقْنَاهُ** şeklinde tahfifli; bir bütün halinde değil de bölüm bölüm bir parçadan sonra diğer parça, bir ayetten sonra diğer ayet, bir kıssadan sonra diğeri manasında **فَرَقْنَاهُ** şeklinde şeddeli okudukları, bunun da iki üç gün değil yirmi üç yıl sürdüğünü nakletmişlerdir. (Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman* (Beirut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2003), 2: 276; Taberi, *Camî'u'l-beyan*, 17: 573; Zemehşari, *el-Keşşaf an bakaiki't-tenzil ve nyuni'l-ekavül fi vücubi't-te'vil*, (Beirut: Daru İhyau't-türası'l-arabi, 2: 653.) Taberi evla olan kıraatın birinci okuyuş olduğunu, buna göre anlamın biz Kur'an'ı insanlara dura dura okuman için okunan bir parça olarak tafsil ettik, beyan ettik ve hüküm koyduk şeklinde olduğunu belirtmektedir. Taberi, *Camî'u'l-beyan*, 17: 574.

⁴³ Maturidi, *Te'vilat*, 7: 125.

⁴⁴ Tefsirlerde Kur'an'ın bu üslubuna Hicr suresi 87. ayetinde **“وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ”** şeklinde ifade edilmektedir. Ayette zikredilen **“سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي”** ne olduğuyla ilgili Kur'an'ın tamamı, Fatıha suresi, sebu't-tıval, Kur'an'ın emri, nehyi, müjdelemesi, uyarması, darbu meseli nimetleri, geçmiş haberler şeklindeki yedi konusu gibi çeşitli görüşler nakledilmektedir. Maverdi, *Nükat*, 3: 171.

⁴⁵ Bu konuda tesettürü de örnek olarak verebiliriz. Kur'an'ı tesettür cihetinden değerlendirecek olursak Nahl suresi 80. ayette **“وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ”** şeklinde havayaların yünlerinden kollarından meta, elbise vb. şeyler yapıldığı ifade edilmektedir. Araf suresi 27. ayette **“يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ”** **“لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسَ التَّقْوَىٰ ذَلِكَ خَيْرٌ”** şeklinde sev'at'ın örtülmesi için libasın verildiği ifade edilirken herhangi bir hüküm vaz edilmez, lakin bir durum tespiti yapılır. Lakin Ahzap suresi 59 ve Nur suresi 31. ayetlerde bir kadının nasıl ve kime karşı örtülmesi gerektiği teferruatlı bir şekilde ifade edilir.

⁴⁶ Hac 22/26-37.

⁴⁷ A'râf 7/21.

⁴⁸ Bakara 2/158. Vahiy önce bir uygulamanın devam ettirilmesi veya kaldırılmasıyla ilgili benzer bir durum oruç geceleri eşlerle birlikte olma meselesinde de görülmektedir. Bakara 2/287. Ayrıca (ihramlı iken) evlere arkadan girme adedinin kaldırılması da bu çerçevede değerlendirilebilir. Bakara 2/189.

⁴⁹ Bakara 2/197.

⁵⁰ Bakara 2/196.

vermeye” müsaade edilmiş ve güç sahibiyken ise “ilişkileri düzeltme” istenmiştir.⁵¹ İşte bize göre bunlar yukarıda belirtildiği gibi parçadan bütüne gitme veya konunun zaman ve şarta göre tamamlanması gereken yönlerinin itmamı anlamında bir tedriciliği ifade edebilir, lakin hükümlerde aşama aşama helal veya haram kılmayı ifade etmez.⁵²

Sonuç olarak bütün bu açıklamalardan sonra şunu ifade edebilirsiniz ki tedricilik öncelikle teşride değil davette gerçekleşmektedir. Teşride bir tedricilikten bahsedilecekse, helallerin veya haramların ortaya konulmasındaki bir aşamayı değil, hükümlerin genelden özele, parçalardan bütüne doğru vaz’ edilmesini temsil eder.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi kaynaklarda zina, kumar gibi bazı yasakların da tedricen haram kılındığı ifade edilse de biz en çok örnek olarak zikredilen ve dört aşamada haram kılındığı iddia edilen riba ve içki meselelerinin mahiyetini tartışmak istiyoruz.

2.TEDRİCİLİK İÇİN GÖSTERİLEN BAZI ÖRNEKLER VE BUNLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Riba

İslam’da tedricilik denilince ilk aklı gelen veya usul kitaplarında öncelikli olarak örnek verilen hususun riba olduğunu görmekteyiz.

Konuya dair kaynaklarda şeri’ hükümlerdeki maksadın en nihayetinde kulların korunması olduğu, hükümlerdeki maksadın da zaruriyyat, haciyyat ve tahsiniyyat şeklinde üç gruba ayrıldığı ifade edilmektedir. Zaruriyyat hükümlerinde kulların din ve dünyalarını korumaya yönelik hususların gözetildiği belirtilerek bu bağlamda insanların din, can, akıl, ırz ve mal emniyetinin sağlanmasının hedeflendiği açıklandıktan sonra mal emniyeti için ribanın, akıl emniyeti için de içkinin yasaklandığı ifade edilmektedir.⁵³

Riba’nın tedrici olarak yasaklandığını düşünen alimler, doğal olarak ribanın bir defada haram kılınmadığını iddia etmektedirler. Hatta öyle ki doktorun hastaya ilacı yavaş yavaş

⁵¹ Mesela Mekki surelerde savaşa izin verilmezken, davet, tebliğ ve sabra vurgu yapılmaktadır. (Nahl 16/125-127). Medine’de belli bir güce sahip olunduktan sonra savaşımlarla savaşılmaya gerektiği emredilirken (Hac 22/39; Bakara 2/190; Tevbe 9/12, 36) en sonunda din ve müslümanların aleyhinde çalışmayanlara dokunulmaması gerektiği ifade edilmektedir. (Mümtahine 61/7-8).

⁵² Bu meyanda sadakayı/zekatı da örnek verebiliriz. Yani Allah sadakayı/zekatı farz kılmıştır, lakin kime verileceğini (Bakara 2/215, Tevbe 9/61), neyden verileceğini (Bakara 2/219, 267; En’âm 141), nasıl verileceğini Bakara 2/262-264, 271, 274; Fâtır 35/29; İnsan 76/8-9) farklı yer ve zamanda açıklamaktadır. Şimdi buradan hareketle bir bütünün parçaları anlamında tedricilikten bahsetmek mümkün iken sadakanın/zekatın tedricen emredildiğini söylemek pek de makul gözükmemektedir.

⁵³ Şatıbi, *Mıfavaakat*, 2: 17, 20; Hicazi, *el-V’abdetü’l-mendüyye*, 259.

vermesi gibi insanların reddedemeyeceği bir şekilde ribanın yasaklandığı ifade edilmektedir.⁵⁴ Bu duruma delil olarak da yukarıda zikrettiğimiz Hz. Aişe'den nakledilen rivayet zikredilmektedir.⁵⁵

Bu anlayış sahiplerine göre Kur'an'da riba dört aşamada yasaklanmıştır.

1- Riba ile ilgili ilk hüküm, Mekki bir sure olan Rum suresi 39. ayette “İnsanların malları içinde artsın diye riba ile her ne verirseniz Allah katında artmaz...” şeklinde geçmektedir. Tedriciliğe inanan alimler, bu ayette Allah'ın, malın artması için alınan ribanın malı arttırmayacağını; fakat zekat/sadakanın malı arttıracığını ifade ettiğini belirtmektedirler.

2- “Yahudilere yaptıkları günahlardan, Allah'ın yolundan saptırmalarından, nehyedildikleri halde riba almalarından ve insanların mallarını haksız yere yemelerinden dolayı kendilerine helal kılınan tayyibatı haram kıldık” şeklindeki Nisa suresi 161. ayeti ribanın tahriminin ikinci aşaması olarak belirtilmektedir.⁵⁶

Burada bütün dinlerde ribanın yasaklandığına dair bir uyarı olduğu, ayette ribanın haramlığına işaret edildiği, geçmiş şeriatlerde ribanın yasaklanmış olduğu ancak hali hazırda ribanın bu ayetle yasaklanmadığı iddia edilmektedir.⁵⁷

3- “Ey iman edenler, ribayı kat kat almayın...” şeklindeki Ali İmran suresi 130. ayetin üçüncü aşama olduğu belirtilmektedir. Burada özellikle cahiliyede uygulanan, borçlunun vadesinde borcunu ödeyememesinden dolayı meblağın arttırılması şeklinde uygulanan ribanın anlatıldığı, bu yüzden de ayette “ribayı katkat almayın” şeklinde ifade edildiği belirtilmektedir.

4- Bakara suresi 275. ayette ise “Riba alanlar şeytan çarpmış gibi kalkarlar...” şeklinde nihai noktanın konulduğu ifade edilmektedir.⁵⁸

Ali İmran suresindeki ayette sadece fahiş artış yapmayı ifade eden ribanın yasaklandığı, bu ayette ise az çok bütün faiz çeşitlerinin haram kılındığı iddia edilmektedir.⁵⁹

Her ne kadar kaynaklarda ribanın bu şekilde tedricen haram kılındığı ifade edilse de tefsirlere bakıldığında durumun bu şekilde olmadığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki ribanın yasaklanmasının ilk aşaması olduğu iddia edilen Rum suresi 39. ayetin tefsirinde bazı

⁵⁴ Yusuf Kasım, Ahmed es-Seyyid el-Kumi, *et-Tefsiru'l-mevdu' li'l-Kur'ani'l-kerim* (by.: Kahire 1981), 46.

⁵⁵ Kasım, *Tefsiru'l-mevdu'*, 46.

⁵⁶ Demirci, Kur'an'ın Nüzul Sürecinde Tedricilik, 192.

⁵⁷ Kasım, *Tefsiru'l-mevdu'*, 46-7.

⁵⁸ Fermavi, *Bidaye fi't-tefsiri'l-mevdu'i dirase, menbeciyye, mevdu'iyye*, (by.: Kahire 1977), 73; Kasım, *Tefsiru'l-mevdu'*, s. 49-50. Demirci, Kur'anın Nüzul Sürecinde Tedricilik, 192; İsmail Özsoy, “Faiz” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 112. Mevdudi de faizin yasak kılınmasının Rum suresi ile başladığını daha sonra Ali İmran suresi 130. Ayeti ile bileşik faizin, en sonunda da Bakara 275 ve 280. Ayetleri ile de faizin tamamen haram kılındığını iddia etmektedir. Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 4: 307.

⁵⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ty.), 2: 109; Fermavi, *Bidaye*, 73; Kasım, *Tefsiru'l-mevdu'*, 49-50.

müfessirler, burada zikredilen ribanın, “وَرُبِّي الصَّدَقَاتِ”⁶⁰ ibaresinde olduğu gibi arttırma, fazlaştırma manasında kullanıldığını belirtmektedirler. Bu manada ayette kastedilen riba, ıstilahi anlamından çok farklı, “kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez” deyiminde olduğu gibi karşılığında daha büyük menfaat elde etmek için değerine verilen hediye olarak tefsir edilmektedir.⁶¹ Hatta bu ayetin açıklamasında, biri haram olan alış-veriştaki riba; diğeri yapılmasında bir beis görülmeyen, bir kişinin daha fazlasını bekleyerek değerine hediye vermesi şeklinde iki çeşit ribadan bahsedildiği belirtilmektedir.⁶²

Dolayısıyla Rum suresi 39. ayeti, ribanın haram kılınmasına dair bir aşamadan ziyade, farklı bir durumu ifade etmektedir. Ayrıca ayette belirtilen ribanın, alış veriştaki riba olduğu farzedilse bile, bu ayette bir aşamadan söz etmek mümkün değildir. Çünkü ayette, bu alınan ribanın Allah katında artmayacağı ifade edilmektedir. Konuya bu açıdan yaklaşan İmam Maturidi (ö. 333/944), “فَلَا يَرْبُو عِنْدَ اللَّهِ” ibaresinin “فَمَا رِبْحٌ تِجَارَتُهُمْ” ayeti gibi anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Yani ona göre kar edilmeyen ticarete iflas olacağı gibi Allah katında artmayan amelde de bir zarar vardır. Bu zararın da “يَمْحَقُ اللَّهُ الرَّبَا” ayetin de “Allah, o artışı silmiştir” şeklinde temsil edildiğini ifade etmektedir. İmam Maturidi’ye göre te’vil ehli bu ayeti, karşılığında daha büyük mükafaat bekleyerek verilen hediye şeklinde te’vil etmeselerdi ayet, akitlerde yapılan ribaya hamledilebilirdi.⁶³ Bu meyanda tefsirlerde ayette zikredilen ribanın, Allah’ın haram kıldığı, maruf riba olduğu ve ayetin Sakiflilerin uyguladıkları riba hakkında indiği nakledilmektedir.⁶⁴

Ribanın yasaklanmasının ikinci aşaması olduğu iddia edilen Nisa suresi 161. ayette Allah, Yahudilerin yapmış oldukları cürümlerden dolayı kendilerine helal kılınan bazı şeyleri haram kılmasından bahsetmektedir. Bu ayetin tefsirinde müfessirler, Kur’an’ın bu ayetle yabancılardan alınan faizi kınadığı, bu sebepten dolayı da İslam’da da faizin haram olduğu aynı zamanda dar-ı harpte bile olsa durumun değişmeyeceğinin ifade edildiğini belirtmektedirler.⁶⁵ Aynı şekilde bu ayetin faizin bu ümmete haram kılındığı gibi hala bütün ümmetlere haram olduğuna delalet ettiğine hükmetmektedirler.⁶⁶ Hatta bu ayete dayanarak kafirlerin şeriata muhatap oldukları, emre uymadıkları takdirde cezaya müstehak oldukları

⁶⁰ Bakara 2/276.

⁶¹ Taberi, *Camii’l-beyan*, 20: 104-105; Kurtubi, *Abkam*, 17: 36; Alusi, *Ruhu’l-meani* (Beyrut: Daru İhyai’t-türasi’l-arabi, ty.), 21: 45.

⁶² Maturidi, *Te’vilat*, 8: 280; Kurtubi, *Abkam*, 17: 36; İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm* (b.y.: Daru Tayyibe,1999), 6: 318.

⁶³ Maturidi, *Te’vilat*, 8: 280-281.

⁶⁴ Kurtubi, *Abkam*, 17: 37; Alusi, *Ruhu’l-meani*, 21: 45.

⁶⁵ Ateş, *Çağdaş Tefsir*, 2: 410.

⁶⁶ Maturidi, *Te’vilat*, 3: 415; Alusi, *Ruhu’l-meani*, 6: 268.

iddia edilmektedir.⁶⁷ Dolayısıyla bu manada ayetin ribanın tedricen haram kılınmasına dair basamak yapılması pek mümkün gözükmemektedir.

Burada yorumunda son derece problemlili bir yaklaşım sergilenen Al-i İmran suresi 130. ayet üzerinde de durmak istiyoruz. Ayete dikkatli bakıldığında aslında Allah'ın ribayı yasakladığı görülmektedir. Bu çerçevede, Cahiliye'de alınan riba, bir kimsenin diğerinden borç alıp zamanında ödeyemediğinde borcun ertelenip meblağın yükseltilmesi şeklinde açıklandıktan sonra “Ey iman edenler, ribayı kat kat yemeyin” uyarısıyla, Müslümanların, Cahiliye'de uyguladıkları bu ribayı terketmeleri gerektiği ifade edilmektedir.⁶⁸ Hal böyle olunca söz konusu bu ayette ribanın azı da çoğu da haram kılınmış olmaktadır.⁶⁹ Ancak ne yazık ki bazı müfessirler, faizin tedricen haram kılındığını ispat etme adına “kat kat yeme” ibaresinin az oranda alınan ribayı yasaklamadığına bilakis sadece kat kat alınan bileşik ribayı haram kıldığına delalet ettiğini iddia etmektedir.⁷⁰ Ancak bunun karşısında ayette zikredilen “أَضْعَافًا” ibaresinin “مُضَاعَفَةً” şeklinde tekit edilmesinin, ribanın çok büyük bir fuhşiyat olduğunun ifadesi şeklinde açıklanmaktadır.⁷¹ Bu durumda “أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً” bir halin takyidini değil bir fiilin şenaetini açıklamaktadır.⁷² Ayrıca “cüzü zikir küllü murad” veya “Bir ifadeyle bir şeyin haram kılınması, zikredilmeyen diğer şeylerin helal kılındığı anlamına gelmez” kuralları fehvasınca, ayette kat kat alınan ribanın haram kılınmasının, onun dışında açık bir şekilde ifade edilmeyen az oranda faizin helal kılındığı anlamına gelmeyeceği, bu ayetin faizin her şeklinin haram kılındığına hükmettiği beyan edilmektedir.⁷³ Ayrıca benzer bir durum Bakara suresi 41. ayetinde de “وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا” şeklinde görülmektedir. Ayette zikredilen “az bir paha” ibaresine binaen ayetlerin çok pahaya satılabileceğine hükmetme ne kadar makul ise “أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً” ifadesine dayanarak sadece ribanın kat kat alınmasının haram kılındığını iddia etmenin de ancak o kadar makul olduğunu düşünmekteyiz.

Sonuç olarak Kur'an'da riba, tedricen haram kılınmamıştır. Rum suresi de dahil olmak üzere geçtiği hiçbir yerde riba helal değildir.⁷⁴ Ayetler kendi içerisinde değerlendirildiğinde

⁶⁷ Cessas, *Abkam*, 2: 410.

⁶⁸ Taberi, *Tefsir*, 7: 204; Maturidi, *Te'vilat*, 2: 476; Maverdi, *Nüket*, 1: 423; Razi, *Mefatihul-gayb* (Beyrut: Daru kütübül-ilmiyye, 2000), 9: 362.

⁶⁹ Ebu Hayyan, *Babru'l-muhit* (Beyrut: Daru'l-fıkr, 1420), 3: 340.

⁷⁰ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 4: 307; Ateş, *Tefsir*, 2: 109.

⁷¹ Kurtubi, *Abkam*, 4: 202.

⁷² İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-tenvir*, (Tunus Daru't-tunusiyye, 1984), 4: 86.

⁷³ Maturidi, *Te'vilat*, 2: 477; Cessas, *Abkamu'l-Kur'an*, 2: 55; Zuhayli, *Tefsiru'l-münir* (Suriye: Daru'l-fıkr, 1991), 3-4: 84.

⁷⁴ Belki burada Hz. Peygamberin Veda Haccında “*Dikkat edin cahiliye adetlerinden her şey ayaklarının altındadır... Cahiliye dönemindeki tüm faizler kaldırılmıştır. İlk kaldırdığım faiz, Abdulmüttalibin oğlu Abbas'ın faizidir...*” şeklindeki ifadelerinden de bahsetmek gerekmektedir. Bu haberi nakleden raviler, faizin yasaklandığını, anaparanın ise helal olduğunu ifade ederek konuyu “وان تبتم فلکم رووس أموالکم” ayeti ile

hepsi haddi zatında ribanın haramlığına hükmetmektedir. Ancak ribanın tedricen haram kılındığını ispat etme adına te’vilde zorlamalara gidildiğini düşünmekteyiz.

2.2. Hamr/İçki

Teşride tedricilik konusuyla ilgili verilen örneklerden biri de hamr/içkinin yasaklanmasıdır. Konuya bu açıdan bakıldığında hamr/içkinin yasaklanması, tedricilikle özdeşleştirilen bir örnek olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynaklarda içkinin faiz gibi dört aşamada haram kılındığı ifade edilmektedir.

1- Buna göre Hamr/içki ilk olarak “Hurma ve üzümde içki ve güzel rızık elde etmekteyiz...” şeklindeki Nahl suresi 67. ayetle yasaklanmaya başlanmıştır.

2- İkinci aşama “Sana içki ve kumardan soruyorlar, deki bu ikisinde hem büyük günah hem de insanlar için fayda vardır. Fakat günahları faydasından büyüktür...” şeklindeki Bakara suresi 219. ayettir.

3- Üçüncü aşama olarak “Ey İman edenler, sizler sarhoş olduğunuz halde ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın” şeklindeki Nisa suresi 43. ayet zikredilmektedir.

4- Son olarak da “İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytanın pis işlerindedir, onu bırakın ki belki kurtuluşa erersiniz.” şeklindeki Maide suresi 90. ayetinin geldiği beyan edilmektedir.⁷⁵

irtibatlandırmaktadırlar. (Nevevi, *el-Minhac şerhu sabihi Müslim* (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-arabi, 1392), 8: 183; Useymin, Muhammed b. Salih, *Şerhu Cabir b. Abdillab fi sıfati haceti'n-Nebi*, (Riyad: Daru'l-muhaddis, 1424), 56.) Aynı zamanda şerhlerde faizin/ribanın tanımı tefsirlerdeki gibi “alacaklının borç meblağınsteddiği şekilde arttırarak vadeyi uzatması” şeklinde tarif edildikten sonra Allah'ın bu tarz borçlanmayı “الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ” şeklinde yasakladığı belirtilmektedir. (Herevi, Muhammedü'l-emin, *el-Kevkebu'l-vehhac şerhu sabihi Müslim* (by.: Daru'l-minhac, 2009), 14: 44) Söz konusu rivayette zikredilen “ilk kaldırılan riba” ibaresine binaen faizin Veda Haccında haram kılındığını iddia etmek tarihen mümkün gözükmemektedir. Çünkü tarifi yapılan ribanın haram kılınması Al-i İmran suresindedir. Veya faizin zikredilen ayetlerle de haram kılındığı iddia edilemez. Abbas'ın Müslüman olması Mekke'nin fethi kabul edilirse bu durumda faizin haram kılınmasında tarihlendirme problemi meydana gelebilir. Ancak TDV İslam Ansiklopedisinde Abbas'ın Peygamberin tebliği yaymaya başladığı Mekke'nin ilk yıllarında veya Bedir'den sonra Müslüman olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla Peygamberin ilk olarak amcası Abbas'ın faizini kaldırması tedriciliğe bir delil teşkil etmemektedir. Yani Peygamber a.s. cahiliyede öldürülen kuzeninin kan davasını kaldırdığı gibi amcası Abbas'ın da faiz alacaklarını iptal etmiştir. Ayrıca Şarihlerin de belirttiği üzere bu ibare ile bir “ilkten” ziyade bir işe “kendisinden” başlamaya vurgu yapıldığı da söylenebilir. Herevi, *el-Kevkebu'l-vehhac*, 14: 43-44; Nevevi, *el-Minhac*, 8: 182-183; Useymin, *Şerhu Cabir b. Abdillab fi sıfati haceti'n-Nebi*, 55.

⁷⁵ Taberi, *Camii'l-beyan*, 17: 241; Beğavi, *Mealimu't-tenzil fi tefsiri'l-Kuran* (Beyrut: Daru İhyai't-türai'l-arabi, 1420), 1: 220; Zemahşeri, *Keşşaf*, I, 261; Razi, *Mejatihu'l-gayb*, 6: 395-6; Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 4: 307. Ayrıca bkz. Arslan, *Metodolojik Kur'an'ın Tedriciliği*, 150-153; Şaban Kondi, *Kur'an'da Tedricilik*, 58-63; Demirci, *Kur'an'ın Nüzul Sürecinde Tedricilik*, 191; Necdet Ünal, “Kur'an'ın İçki Yasağı Tedriciliği Üzerine Bir Araştırma”, *Kelam Araştırmaları* 9:2 (2011), 156-165.

Bu düşünceye sahip olanlara göre içki, belirtildiği gibi dört aşamada haram kılınmıştır. Razi (ö. 606/1210), Kaffal'a (ö. 365/976) dayanarak içkinin bu şekilde tedricen haram kılınmasının hikmetini, müşriklerin içkiye çok bağlı olmalarına dayandırmaktadır. Çünkü ona göre Araplar, içkiye çok düşkün olduğu için bunun bir anda haram kılınması insanlara çok ağır gelebilir ve onlar inkara düşebilirlerdi. Bunun için içki tedricen haram kılınmıştır.⁷⁶

Her ne kadar kaynaklarda hamrın, tedricen haram kılındığı iddia edilse de tefsirlere bakıldığında Nahl suresi 67. ayette geçen “sekr”le ilgili dört farklı yaklaşım sergilenmektedir. Öncelikle “sekr”i, içki/sarhoşluk veren şey olarak anlayanlar, içkinin tedricen haram kılındığını iddia etmektedirler. Bu manada sekrin, haram; rızk-ı hasenin ise helal olan şeylere delalet ettiği belirtilmektedir.⁷⁷ Bu düşüncenin karşısında ayetin sonunda geçen “akleden bir kavim için delillerin olduğu” ibaresine istinaden “sekr”in içki değil, “nebiz” olduğunu iddia edenler de vardır.⁷⁸ Zira sekr, Habeşce’de sirke anlamında kullanılmaktadır.⁷⁹ Müfessirler, sekrin, hamr ve haram kılınan şeyler olduğuna dair rivayetleri naklettikten sonra, sekrin yenilen yiyecek ve içilmesi helal olan bütün içecekler olduğuna dair rivayetleri de zikretmektedirler.⁸⁰ Konuyla ilgili Şa’bi, sekrin nebiz, rızk-ı hasenin ise yenilen hurma olduğunu söylemektedir.⁸¹ Taberi’ye (ö.310/923) göre ayetin en doğru te’vili Şa’bi’den nakledilen bu görüştür. Taberi’ye göre sekr, içilmesi helal olan her türlü içeceğin adıdır.⁸² Dolayısıyla ayette geçen sekr, hamrın bir çeşidi değil, helal olan bir içecektir. Bu yaklaşıma göre söz konusu ayet, hamrın haram kılınmasında bir aşama olarak değerlendirilmemektedir. Ayrıca “sekr”in içki anlamında kullanılsa bile, söz konusu ayette herhangi bir hükmün bulunmadığı sadece bir durum tespitinin yapıldığı da rivayet edilmektedir.⁸³ Bu meyanda ayete dikkatli bakıldığında sekrin, rızk-ı hasenden ayrıldığı, sanki sekrin, rızk-ı hasen dışında bir şey olduğu anlaşılmaktadır. Buna işaret edenler, aslında ayetin “sekr”in kötü bir şey olduğuna delalet ettiğini

⁷⁶ Razi, *Meftahü'l-gayb*, 6: 396.

⁷⁷ Taberi, *Tefsir*, 17: 241-45.

⁷⁸ Razi, *Meftahü'l-gayb*, 20:235; Ateş, *Tefsir*, 5: 122. Hatta müfessirler, İmamı Azam’ın/Hanefilerin sarhoşluk verecek seviyeye gelmeyen nebizin helal olduğuna bu ayeti delil getirdiğini ve bu ayetin sekrin de Allah’ın bir nimeti ve ikramı olduğuna delalet ettiğini, oysa Peygamberin hamrını haram kıldığını bu rivayetin de sekrin, hamrın dışında bir şey olduğuna delil olduğunu nakletmektedirler. Razi, *Meftahü'l-gayb*, 20:235; Kurtubi, *Abkam*, 5: 129.

⁷⁹ Taberi, *Tefsir*, 17: 244; Beğavi, *Mealimu't-tenzih*, 5:28; Maverdi, *Nüket*, 3: 198.

⁸⁰ Taberi, *Tefsir*, 17: 243-45; Maverdi, *Nüket*, 3: 198. Sekrin yiyecek manasına gelmesi Ebu Ubeyde’ye dayandırılmaktadır. Kurtubi, bu yaklaşımın güzel olduğunu ifade etmekle birlikte Zeccac’dan bu tanımlamanın bilinmediğini nakletmektedir. Kurtubi, *Abkam*, 10: 129

⁸¹ Taberi, *Tefsir*, 17: 243-45; Beğavi, *Mealimu't-tenzih*, 5.28

⁸² Taberi, *Tefsir*, 17: 247

⁸³ Maverdi, *Nüket*, 3: 198; Ateş, *Tefsir*, 5: 122.

ifade etmektedirler.⁸⁴

Görüldüğü gibi her ne kadar içkinin tedricen haram kılındığı iddia edilse de durumun o kadar da net olmadığı söylenebilir. Çünkü kaynaklarda sadece sekirin ne olduğuyla ilgili ihtilaf yoktur, aynı zamanda tedriciliği ifade eden ayetlerin nüzul sıralamasında da ihtilaf vardır. Mesela Bakara suresi 219. ayeti, genellikle tahrimin ikinci aşamasına yerleştirilirken, bazı alimler bu sıralamayı kabul etmeyip Bakara suresi 219. ayetin, Maide suresi 90. ayetten sonra indiğini iddia etmektedirler.⁸⁵ Bu durumda tedricilik iddiasının sıralama olarak da uygun olmadığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Bakara suresi 219. ayeti tahrimin ikinci aşaması olduğu kabul edilse bile söz konusu ayetin, herkes tarafından aynı şekilde anlaşılmadığı görülmektedir. Mesela bazı müfessirler, “Sana hamırdan soruyorlar deki onda ism-i kebir vardır...” ibarelerinin aslında içkinin yasaklandığına işaret ettiğini belirtmektedirler.⁸⁶ Çünkü ayette, hamrın “ism”e şamil olduğuna işaret edildiğini, “ism”in de Araf suresi 33. ayetteki “قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَإِنتُمُ وَالْبَغْيِ” ifadesi ile haram kılındığını, bunun da hamrın haramlığına delalet ettiğini belirtmektedirler.⁸⁷

Müfessirler, ayetin kıraat farklılığına da dikkat çekerek çoğunluğun “فِيهِمَا إِنتَمُ كَبِيرٌ” şeklinde okuduğunu, bu durumda ayetin “bunu içmek büyük günahdır” manasına geldiğini belirtmektedirler. Diğer kıraatte ise “قُلْ فِيهِمَا إِنتَمُ كَثِيرٌ” şeklinde okunduğunu, bu durumda da “ism”in lafzen tekil, manen çoğul bir günah manasına geldiğini nakletmektedirler.⁸⁸ Bunlardan sonra farklı olarak ayetin, hamrın haram kılınmasından önce indirildiği, Allah’ın ayette hamra izafe ettiği “ism”in haramdan sonraki “isme” değil hamırdan kaynaklanan bir günah olduğu belirtilmektedir.⁸⁹

Taberi, bu ayetin hamrın tahriminden önce indirildiğinin delili olarak Sa’d b. Cübeyr’den nakledilen şu rivayeti nakletmektedir: “يسألونك عن الخمر والميسر قل فيها إنتم كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ

⁸⁴ Razi, *Metafibn'l-gayb*, 20: 235; Ateş, *Tefsir*, 5: 122.

⁸⁵ Razi, *Mefatih*, 6: 396.

⁸⁶ Taberi, *Tefsir*, 4: 326; Cessas, *Abkam*, I, 441; Razi, *Mefatih*, 6: 396. Taberi “فِيهِمَا إِنتَمُ كَبِيرٌ” ibaresindeki “ism”le ilgili içkinin “ismi”nin kişi içer ve sarhoş olur da insanlara eziyet eder şeklinde Suddi’den açıklamayı naklettikten sonra hamr içen kimsenin aklının gittiğini ve bundan dolayı da Rabbinin marifetinden uzaklaştığını belirttikten sonra işte bu amelin en büyük günah olduğunu belirtmektedir. Taberi, *Tefsir*, 4: 326.

⁸⁷ Maturdi, *Tevilat*, 2: 117; Cessas, *Abkam*, 1: 441; Razi, *Mefatih*, 6: 399. İbnü'l-cevzi, Alimlerin çoğunluğunun bu görüşü kabul ettiğini nakletmektedir. İbnü'l-cevzi, *Zadi'l-mesir fi ilmi't-teşir* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-arabi, 1422), 1:185.

⁸⁸ Taberi, *Tefsir*, 4: 229; Maverdi, *Nüket*, I, 276; İbnü'l-cevzi, *Zadi'l-mesir*, 1: 184. Müfessirler, ayetin “وَإِنتَهُمَا أَكْبَرُ” şeklindeki diğer bölümü hususunda bazı alimlerin “onun haram kılındıktan sonraki ismi tahriminden önceki faydasından daha büyüktür” şeklinde anladıklarını nakledilmektedir. O, içkinin ihtiva ettiği faydasından zararının daha büyük ve feci olduğunu çünkü insanlar sarhoş olunca kavga ettiklerini ve birbirlerini öldürdüklerini ifade etmektedir. Taberi, *Tefsir*, 4: 329; İbnü'l-cevzi, *Zadi'l-mesir*, I, 184.

⁸⁹ Taberi, *Tefsir*, 4: 330.

”الناس” ayeti indiğinde bazı sahabenin “فيها إثم كبير” ifadesine binaen hamr içmeyi kerih gördükleri bazıların da “ومنافع للناس” ibaresinden dolayı da içmeye devam ettikleri, bunun üzerine “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ” ayetinin indiği bu durumda da insanların namaz dışında içmeye devam ettikleri sonunda da Maide suresi 90. ayet indiği belirtilmektedir.⁹⁰

Tedircen haram kılındığına dair nakledilen bu rivayetin aksine konuyla ilgili başka bir ayet inmemiş olması durumunda bile bu ayetin başka herhangi bir delile gerek kalmadan hamrı haram kıldığı ifade edilmektedir. Çünkü ayette “فيها إثم كبير” buyrulduğu, “ism”in ise her çeşidinin haram, ibarede geçen “kebir”in de bu haramlıkta tekit ifade ettiği belirtilmektedir.⁹¹ Bununla birlikte, “وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ” ibaresinin hamrın ibahasına delalet etmediği, haram kılınan şeylerin dünyaya dair faydalarının olabileceği için buradaki faydanın dünya menfaati şeklinde anlaşılacağı iddia edilmektedir.⁹² Ayrıca ayette menfaatten bahsedilmesi, onun mübahlığına delalet etmeyeceğinin diğer bir delili olarak da ayetin devamındaki “zararı faydasından büyüktür” hükmü zikredilmektedir.⁹³ Görüldüğü gibi durum bu halde iken ne yazık ki içkinin “tedrici” olarak yasaklandığını ispat etmek isteyen bazı araştırmacılar, bu yaklaşımı reddederek tedriciliğin ikinci aşamasına girildiğini ve ayette bir haram kılma olmadığını iddia etmişlerdir. Oysa ayet bütün olarak okuduğu zaman cümlenin olumlu değil olumsuz olduğu görülmektedir. Yani zararı faydasından büyük olan bir şeyin neticesinin olumlu olduğunu iddia etmek pek de makul gözükmemektedir.

⁹⁰ Taberi, *Tefsir*, 4: 330. Rivayete göre Hz. Ömer, “Ya Rabbi hamr ile ilgili sadra şifa bir hüküm indir” diye dua edince, Bakara suresindeki söz konusu ayet inmiştir. Bu ayetten sonra da yine “Allahım! Sadra şifa bir hüküm indir” demiştir. Bunun üzerine Nisa suresi 43. ayeti nazil olmuştur. Sahabiler de sarhoşken namaza yaklaşmaması gerektiğini bildiren ayeti kendisine haber verince Hz. Ömer’e bu da yeterli gelmemiş ve yine “Allah’ım hamr ile ilgili sadra şafa bir hüküm indir” demiştir. Sonunda Maide suresi 90. ayet indirilmiştir. Taberi, *Tefsir*, 10: 566; Zemahşeri, *Keşşaf*, 1: 260; Razi, *Mefatih*, 6: 398.

⁹¹ Cessas, *Ahkam*, 1: 441.

⁹² Faydaya binaen bir şeyin mübahlığı iddia edilecekse Hac suresinde müşriklerin Allah’ın dışında kendilerine ne bir fayda ne de bir zarar vermeye muktedir şeylere dua ettikleri ifade edildikten sonra onların zararının faydasından daha yakın veya daha çok olduğu belirtilmektedir. (Hac 22/12-13) Dolayısıyla buradan hareketle içkinin faydasından dolayı mübahlığı ne kadar geçerli ise aynı şekilde Allah’ın dışında ilah olarak dua edilen şeylerin fayda sağlayacağını iddia etmek de o derece geçerli olmalıdır.

⁹³ Cessas, *Ahkam*, 1: 441; İbnü’l-cevzi, *Zadü’l-mesir*, 1: 185. İbn Aşur da bazı müfessirlerden Bakara suresindeki söz konusu ayetin hamrın haram kılındığına delalet ettiğini, bu durumda bu ayetin Nisa suresinden sonra indirildiği görüşünü nakletmektedir. Çünkü Bakara suresinin Nisa ve Maide surelerinden önce inip, bu ayetin ise Bakara suresinden sonra indirildiğini, sorulan soruları birbirine bağlamak için de buraya dahil edildiğini rivayet etmektedir. Biri içki diğeri de kumarla ilgili olan, **فيهما إثم كبير** ibaresinin anlamının büyük günah manasına geldiğini haber vermektedir. İbn Aşur’a göre bu, ayetin en ezhar manasıdır. Çünkü ayette “ism” vasfı, “kebir” olarak tavsif edilmektedir. Dolayısıyla Maide suresindeki ayet haramlıkta te’kidi ifade etmektedir. İbn Aşur, *Tabrir*, I, 608. İmam Maturidi de kumarın illetinden dolayı bu ayette haram kılınmasında icma olduğunu ifade ettikten sonra bu ayetle içkinin zararının büyüklüğüne binaen haram kılınmasının daha evla olduğunu belirtmektedir. (Maturidi, *Te’vilat*, 2: 117).

Dolayısıyla bize göre ne Nahl suresi 67. ne de Bakara suresi 219. ayetleri hamrda bir tedricilikten bahsetmektedir. Ayrıca görüldüğü gibi tefsirlerde ittifak edilen bir durum söz konusu değildir. Hatta Bakara suresi 219. ayette hamrın haram kılınması görüşü sanki daha makuldür ve diğerine göre daha ağır basmaktadır. Tablo tefsirlerde bu şekilde iken hamrın tedricen haram kılındığı iddiası erken verilmiş bir hüküm olarak karşımızda durmaktadır. Dahası hamrın tahririnde üçüncü aşama olarak zikredilen “sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın...” ayetinin zannedildiği gibi hamrın helallğine değil bilakis sarhoşluk veren maddelerin haramlığına delalet ettiği nakledilmektedir. Şöyle ki farz bir ibadete mani olan şeylerin de mahzurlu olduğu ilkesine binaen namaza mani olan şeylerin de sakıncalı olduğu ifade edilmektedir.⁹⁴ Ayrıca ayette ifade edilen sarhoşluğun içilen şeylerden veya uykusuzluktan dolayı meydana gelen sarhoşluk olabileceği de nakledilmektedir.⁹⁵ Taberi doğrusunun içilen şeylerden dolayı meydana gelen sarhoşluğun kastedilmesi olduğunu nakletmektedir.⁹⁶ Dolayısıyla içki aslında ilk ayetle yasaklanmakta diğer ayetlerde bu yasak çeşitli şekillerde tekit edilmektedir. Görebildiğimiz kadarı ile Kur’an’da herhangi emir veya yasak tedricen emredilip nehyedilmemektedir.

Bize göre tedricilikten bahseden kaynaklarda genellikle namazın iki vakitten beş vakte çıkarılması ve söz konusu bu iki örneğin verilmesi aslında teşride tedriciliğin olmadığını göstermektedir. Çünkü iki yüzden başlanıp bin küsura kadar çıkarılan hüküm ayetleri⁹⁷ içerisinde sadece birkaç konuda tedricilikten bahsetmek pek makul gelmemektedir. Ayrıca tedricilikten bahseden kaynaklarda içki veya faizin bir anda haram kılınmaması, muhatabın inkarına sebebiyet vermemeye bağlanırken, yetim malı yememe, gıybet, evlenme yasakları, evlatlık edinme ve diğer yasaklamalarda neden bu duruma riayet edilmediği dikkate değer bir husustur. Lakin tedricilikten dem vuran eserlerde bu konuya hiç değinilmemektedir. Yani tedriciliğin temelini “bağımlılığı” koyarak faiz ve içkiyi aşama aşama yasaklandığını iddia

⁹⁴ Cessas, *Abkam*, 1: 441. Ayrıca Maide suresi 90. ayette şeytanın, içki ve kumarla namaza engel olmak istediğinin anlatıldığı bölümde namaza mani olma işinin haram olduğu ifade edilmektedir. (Maturidi, *Tevilat*, 2: 117). Dolayısıyla söz konusu ayette de ifade edilen namaza mani olan sarhoşluğun haram olması gerekmektedir.

⁹⁵ Müfessirler, Dahhak’tan ayetteki sekrin içmekten değil, uykusuzluktan kaynaklandığını nakletmektedirler. Taberi, *Camii’l-beyan*, 8: 377; Razi, *Mefatih*, 10: 87.

⁹⁶ Taberi, *Camii’l-beyan*, 8/378; İbn Atiyye, *Mubarrerü’r-veciz fi tefsiri’l-kütübî’l-azîz* (Beyrut: Daru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1422), 2: 56.

⁹⁷ Mesela Cüveynî ve Gazzâlî’ye göre, Kur’an’da Ahkâm ayetleri beş yüz iken, (Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’an*, nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (by.: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1957), 2: 3) İbn Kayyım’a göre yüz elli, Sıddık Hasan Hân’a göre ise yaklaşık iki yüz ayağıttir. Ahmed Emin Kur’an’da altı bin küsur ayetin olduğunu ancak Ahkâm ayetlerinin sayısının, iki yüzü geçmeyeceğini iddia etmektedir. (Ahmed Emin, *Fecri’l-İslam*, 228) Ahkam tefsiri sahiplerinden Cessâs’ın bin kırk sekiz, Herrâsî’nin beş yüz otuz altı, İbnü’l-Arabî’nin ise sekiz yüz yetmiş iki ayeti tefsîr ettiklerini belirtilmektedir. Bilgi için bkz: Mustafa Hocaoğlu, *Abkam Tefsirlerinin Usul Açısından Mukayyesesi* (Rize: Sts Yayınları, 2014), 16-17.

edenler, müşriklerin haksız kazanç iliklerine kadar işlemişken ölçü ve tartıda haksızlığın, insanlara zulmetmenin vb. ilk seferde yasaklanmasını görmemeleri, konunun bağımlılıkla açıklanamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla “Allah, neden Mekkeli müşriklere faiz ve içkiyi tedricen yasakladı da buna karşı hayat şekli haline getirdikleri diğer yasakları tek celsede haram kıldı?” sorunu açıklanmaya muhtaç bir durum olarak karşımızda durmaktadır.

SONUÇ

İnsanların yaşadıkları hayat tarzlarını, düşünce yapılarını, örf ve adetlerini bir anda değiştirmeleri beklenemez. Bunun için zamana ihtiyaç vardır. Bu sebepten dolayı Kur’an yeni bir hayat inşa edeceği için değişimin şartlarını göz önünde bulundurarak yirmi üç yıl boyunca peyderpey nazil olmuştur.

Kaynaklarda tedricilik, bir hükmün aşama aşama haram veya helal kılınması manasında kullanılmaktadır. Bu minvalde namazın iki vakitten beş vakte çıkarılması içki, kumar ve faizin çeşitli aşamalardan sonra haram kılındığı ifade edilmektedir. Bu manada teşride tedricilik, bir şeyin helal veya haramlığına aşamalı olarak hükmedilmesi şeklinde anlaşılmaktadır. Diğer taraftan tedriciliğin hüküm koymada değil davet etmede olduğunu beyan edenler de vardır. Bu anlamda tedricilik muhatabın durumuna göre dinin tebliğ edilmesini ihtiva etmektedir. Bize göre de Kur’an incelendiğinde tedriciliğin hüküm vaz’ında değil, davet metodunda olduğu görülecektir. Değilse Kur’an’da hiçbir haram veya helalin derece derece yasaklandığı veya emredildiği görülmemektedir.

Kaynaklarda Kur’an’daki ahkâm ayetlerinin sayısı incelendiğinde bir birliğin olmadığı, iki yüzden başlanıp bin küsur ayete kadar çıkarıldığı görülmektedir. Bu sayıların en azı alınsa bile tedricilik açısından problem arz etmektedir. Yani iki yüz ahkam ayetinin olduğu bir tabloda sadece bir kaç konuda tedricilikten bahsedilmesi, gerçekten üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Ayrıca tedrici olarak haram kılındığı ifade edilen içki ve kumarla ilgili ayetler incelendiğinde müfessirlerin bu konularda da ihtilaf ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu içki ve faizin, tedrici olarak haram kılınmadığını, tedricilik ifade ettiği iddia edilen ayetlerin aslında içkiyi ve faizi haram kıldığını belirtenler de vardır.

Bazı araştırmacıların tedriciliğin varlığını ispat etme adına zina, kumar vb ilgili ayetlere yaklaşımları “ilmilik” açısından gerçekten son derece problem arz etmektedir. Özellikle Ali İmran suresi 130. ayete yaklaşım bize göre tam bir faciadır. Ayette belirtilen “kat kat” faiz almayın nehyinden, az miktarda faiz almanın yasaklanmadığını iddia etmek taassubun zirvesini, ön kabul neticesinde ayetin nerelere tahmil/tahrif edileceğini

göstermesi açısından son derece önemlidir. “Anne babaya öf bile deme”, “ayetleri az bir pahaya satmayın” gibi ayetlere yaklaşımla mukayese edildiğinde söz konusu ön kabulün neticesi daha iyi anlaşılacaktır. Hatta “sarhoşken namaza yaklaşmayın” ayetinden “her ne kadar namaz ifade edilmişse de aslında namazgah da buna dâhildir, dolayısıyla sarhoş, mescide yaklaşamaz” hükmüne varanlar, aynı belağî ve akli tezahürleri ne yazık ki namaza mani olan sarhoşluğun haramlığında gösterememişlerdir.

Bize göre Kur’an’da bir yasaklamanın farklı surelerde tekrar edilmesi, illaki o şeyin tedriciliğini ifade etmeyebilir. Bilakis farklı zamanlarda yanlışın tekrar edilmesini ve muhatabın yeniden uyarılmasını ihtiva edebilir. Kur’an’daki bu üslup malum bir husustur.

Sonuç olarak, kaynaklarda her ne kadar hüküm koymada bir tedricilikten bahsedilse de Kur’an’a baktığımız zaman haram ve helallerin vaz’ında bir tedricilikten söz etmek bize göre mümkün değildir. Bir şey hakkında verilen hükmün, muhatabın durumunun göz önünde tutulduğunu kabul etmekle birlikte hiçbir helal veya haramın, aşama aşama helal veya haram kılınmadığı kanaatini taşımaktayız yani şart ve durum olgunlaşıp hükmedilme zamanı geldiğinde namaz, oruç, hac, zekat vs. ile ilgili hükümler net bir şekilde emredilmiş, içki, kumar, zina, gıybet vs. ile ilgili yasaklar da açık bir şekilde haram kılınmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Kahire: Daru'l-hadis, 1995.
- Alusi, Şehabeddin Mahmud. *Rubu'l-meani*. Beyrut: Daru ihyai't-türasi'l-arabi, ty.
- Arslan Durmuş. *Metodolojik Kur'an'ın Tedriciliği*. Yüksek Linsans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ty.
- Ayni, Ebu Muhammed. *Umdetu'l-kari şerhu sabibi'l-buhari*. Beyrut: Daru ihyai't-türasi'l-arabi, ty.
- Beğavi, Ebu Muhammed. *Mealimu't-tenzil fi tefsiri'l-Kuran*. Beyrut: Daru İhyai't-türasi'l-Arabi, 1420h.
- Buhari, Muhammed b. İsmail. *Sabihu'l-Buhari*. Beyrut: Daru tavki'n-necat, 1422h.
- Cessas, Ebubekir Ahmed b. Ali. *Abkamu'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-fikr, 1414h.
- Darimi, Abdullah b. Abdurrahman. *Sünen*. Beyrut: Daru'l-beşair, 2013.
- Demirci, Muhsin. "Kur'an'ın Nüzul Sürecinde Tedricilik". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 16 (2002).
- Düzenli, Yaşar. "Haberde Tedricilik ve Cinlerin Kulak Hırsızlığı Meselesi". *İÜİFD*, 22 (2010): 125-154.
- Ebu Hayyan, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf. *Babru'l-muhit*. Beyrut: Daru'l-fikr, 1420h.
- Emin, Ahmed. *Fecru'l-İslam*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiiye, 2009.
- Erdoğan, Mehmet. *İslam Hukukunda Abkâmın Değişmesi*. İstanbul: İfav Yayınları, 1994.
- Fermavi, Abdu'l-Hay. *Bidaye fi't-tefsiri'l-mevdui dirase, menbeciyye, mevduiyye*. Beyrut: Kahire 1977.
- Hudari, Muhammed. *Tarihu't-tesrii'l-islami*. Beyrut: Daru'l-fikr, 1967.
- Hocaoğlu, Mustafa. *Abkam Tefsirlerinin Usul Açısından Mukayesesi*. Rize: Sts Yayınları, 2014.
- İbn Aşur, Muhammed Tahir. *et-Tabrir ve't-tenvir*. Tunus: Daru't-tenusiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdirrahman b. Galib. *Muharrerü'r-veciz fi tefsiri'l-kitabi'l-aziz*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiiye, 1422h.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-bari şerhu sabibi'l-buhari*. Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1379h.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*. B.y.: Daru't-tayyibe, 1999.
- İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid. *Sünen*. B.y.: Risale, 2009.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl. *Lisanu'l-'Arab*. Beyrut: Daru's-sadr, 1414h.
- İbnü'l-Cevzi, Ebu Muhammed. *Zadü'l-mesir fi ilmi't-tefsir*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-'Arabi, 1422h.

- İsfehani, Rağib. *Mucemu müfredati elfa'zi'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1997.
- İsmail, Özsoy. "Faiz". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 12:110-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kahraman, Hüseyin, Mutlu, Gül. "İbadetlerin Edasında Tedricilik Meselesi ve İlgili Hadislerin Tahlili". *İslam Hukuku Araştırma Dergisi* 25 (2015): 385-418.
- Kondi, Şaban. *Kur'an'da Tedricilik*. Yüksek Linsans Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Kurtubi, Muhammed b. Ahmed. *el-Cami li abkemi'l-Kur'an*. Kahire: Daru'l-kütübi'l-Mısıriyye, 1964.
- Kutup, Seyyid. *Fi Zilali'l-Kur'an*. trc. M. Emin Saraç v.dğr. İstanbul: Hikmet Yayınları, ty.
- Maturidi, Ebu Mansur. *Tevilatü ehli's-Sünne*. Beyrut: Daru'l-kütübil-ilmiiyye, 2005.
- Maverdi, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyun*. Beyrut: Daru'l-kütübil-ilmiiyye, 1433/2012.
- Mukatil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen. *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiiyye, 2003.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin. *Sahih*. Beyrut: Daru ihyai't-türasi'l-'Arabi, ty.
- Okumuş, Mesut. "Kur'an'ın Tedrici Nüzul Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Ayetler Üzerine". *Eskiyeni* 27 (2013): 7-21.
- Razi, Fahreddin. *Mefatihu'l-gayb*. Beyrut: Daru kütübi'l-ilmiiyye. 2000.
- Saka, Şevki. "İnsanı Aydınlatmada Tedrici Metodun Önemi". *AÜİFD*, 42 (2001): 59-76.
- Şatibi, İbrahim b. Musa. *el-Muvafakat*. trc. Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Taberi, Muhammed b. Cerir. *Cami'u'l-beyan fi te'vili'l-Kur'an*. B.y.: Müessesetü'r-r-rişale, 2000.
- Türcan, Talip. "Tedric". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 40: 265-267. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Ünal, Necdet. "Kur'an'ın İçki Yaşığı Tedriciliği Üzerine Bir Araştırma". *Kelam Araştırmaları*, 9:2 (2011): 149-181.
- Yusuf Kasım, Muhammed Ahmed, el-Kumi, Muhammed Seyyid. *et-Tefsiru'l-mevdu' li'l-Kur'ani'l-kerim*. Kahire: Tab'atü'l-hassa, 1981.
- Zemehşari, Mahmud b. Ömer. *el-Keşşaf an hakakiki't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vücubi't-te'vil*. Beyrut: Daru İhyau't-türasi'l-arabi, ty.
- Zerkeşi, Bedreddin. *el-Burbân fî Ulûmi'l-Kur'an*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957.
- Zuhayli, Vehbe. *Tefsiru'l-münir*. Suriye: Daru'l-fikr, 1991.